

Тетяна Бевз

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК ОСНОВА ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

T.Bevz. The political parties as the basis of political space in democratic society. The article is dedicated to the political parties in contemporary political space of Ukraine. Specifics s peculiarities of political parties in democracy conditions are expressed. The general attention is drawn at the political parties' activities during elections.

Назв і визначень для сучасних форм прояву демократії існує безліч. Можна захоплюватися їхньою академічною глибиною й бездоганною логікою, насолоджуватися афористичністю й влучністю. Але, звернувшись від теорії до практики, не можна не помітити, що жодне з них не знаходить повноцінного вияву в реальному житті й політичній облаштованості суспільства. За рамками найдетальніших визначень демократії завжди залишаються особливості, властиві їй тільки в тій або іншій країні, до того ж на досить обмеженому відрізку часу.

Можна погодитися з академіком В. Вороною, що «сьогодні демократія стала таким же символом віри, яким ще зовсім недавно був комунізм. І навіть ті ж самі представники політичної еліти, які ще

тільки вчора присягалися у вірності комунізму, з не меншим завзяттям присягаються в прихильності демократії, змінивши радянський патріотизм на патріотизм національний»¹.

Українська демократія належить до так званих «нових демократій» або демократій, які виникають у контексті світової третьої хвилі, за класифікацією С. Гантінгтона. Отже, вона є демократією, що лише формується, яка не має, власне, ані соціальної, ані політичної, ані ціннісної основи.

У «Щорічному посланні Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України» від 31.03.2009 зазначається: «Нація і людина — їхнє вільне життя, життя у єдності і демократії є найважливішим мірилом діяльності української влади»².

Сто років тому перший керівник незалежного українського парламенту, а згодом глава держави М. Грушевський у статті «Підстави Великої України» сформулював головні засади української демократії: «Вона повинна дбати про зміцнення ідеї української демократичної державності, її поширення в громадянстві, виховання його в почуттях обов'язку перед нею, як найвищого стимулу громадського життя, який повинний об'єднати всю людність, увесь народ її в однім національним пориві, перемагаючи партійні різниці й розбіжності там, де починаються основні інтереси української держави»³.

Якщо ж порівняти демократію як ідеал з реальним народовладдям в Україні за 18 років незалежності, то можна дійти висновку, що реальна практика управління державними і громадськими справами вже настільки дискредитувала саму ідею демократії (втім, як і ідею патріотизму), що перед ще й досі «віруючими демократами», як головне завдання, постає завдання захисту самої ідеї демократії⁴.

За даними досліджень Інституту соціології НАН України, лише 8% дорослого населення країни дають позитивну відповідь на запитання: «Чи є в країні демократія?»

Існують універсальні передумови демократії, наприклад, вільні і справедливі вибори, а також вільні медіа, політична опозиція і де-що інше. Якщо цього немає, то немає демократії.

Перші два критерії — кількісні, тобто вони оцінюють ступінь розвитку демократії, а третій — якісний; це — тип демократії. Стосовно кількісного рівня, напевно, демократія може бути розвинутою якоюсь мірою, так само, як можна мати напівзаконність, свободу та інші речі. Жодна з цих речей не є чудовою коштовністю, яку або маєш, або — ні. Їх можна мати більше або менше, тобто це — континуум; а також вони складаються з кількох елементів, можна досягти чогось в одному і відставати в іншому.

У категорії «керована демократія» увага зосереджується, власне, на прикметник, який характеризує демократію. Питання оцінки якості демократії може бути небезпечним. За комунізму прийменники та іменники мали небезпечну тенденцію пожирати одне одного. Згадаємо відомий прикметник у виразах «соціалістична демократія» та іменник у словосполученні «демократичний централізм». Тому у посткомуністичних країнах часто уникають якісних оцінок демократії, обираючи «демократію без прикметників». Але такі слова, як «демократія», рідко вживаються без прикметників, адже демократії або законності у чистому виді ще ніхто не досяг. Так що не можна уникнути питання, якого типу демократію Ви маєте чи хочете мати.

Щоб підібрати відповідний прикметник, треба визначитися, якого типу демократію Ви хочете побудувати і що для цього треба зробити. Ліберальна демократія вимагає дотримання законності та забезпечення свобод, тоді як в багатьох демократіях світу є тільки вільні вибори. Республіканська демократія закладає активність громадян, їх добру обізнаність з публічної політики та вплив на рішення, які їх стосуються. Просто виборча демократія — це велике досягнення само по собі; але люди можуть бути розчаровані тому, що це — все чого вони досягли. Навіть тоді, коли вже побудовано базові принципи демократії, з'являються питання про її якість.

Тобто, питання не просто стоїть, маємо ми демократію, чи ні. Нас цікавить, наскільки важливими є ті рішення, які приймають обранці народу. Якою мірою необрані олігархи контролюють ситуацію? Чи існують якісь скриті владні структури, які благоденствують, незаторкнуті представниками народу або, може, навіть мають з ними зв'язки? Чи використовує обрана влада «компрогат», щоб зруйнувати своїх опонентів? Після позитивної відповіді на ці запитання може навіть виявитися, що у вас є якісь елементи демократії, і це — добре! Але, на жаль, є такі політичні аспекти, які погіршують якість демократії до того, що вона може стати просто фасадом.

Респондентам було запропоновано розмістити Україну на 10-бальній шкалі, яка традиційно використовується у міжнародних дослідженнях демократії, де 1 означає повну диктатуру, а 10 — повну демократію. У червні 2004 р. населення оцінювало стан демократії в Україні у 4,85 бала, тобто як проміжний, напівдемократичний статус, проте дещо ближче до демократії. У червні 2006 р. рівень демократії оцінено значно вище — у 5,48 бала, тобто як проміжний між демократією та диктатурою, але вже ближче до демократії. У жовтні стан демократії був оцінений дещо нижче — 5,01 бала, тобто практично на межі. Проте за цей період часу — від червня до жовтня —

з демократією начебто нічого особливого не сталося. Єдине, що відбувалося і могло відбитися на оцінках, це «коліціада», яка дещо змінила оцінки населенням демократії. А в червні 2007 р. громадяни поставили демократії вже кращу оцінку — 5,26 бала, проте нижче, ніж у червні 2006 р.⁵ Варто зазначити, що політична нестабільність коштує 1–2% ВВП на душу населення в рік, однак це прийнятна ціна за демократію.

Головна проблема з визначенням України як демократичної країни полягає в недемократичній поведінці правлячої еліти — недотриманні нею ж встановлених правил, порушенні процедур політичної гри, намаганні обійти Конституцію та закони. Приклади: перебіг виборчих кампаній, фільтрування інформації, референдум 2000 р., ігнорування результатів виборів 2002 р. під час формування парламентської більшості та уряду, неконституційне втручання в цей процес Президента, нарешті — невчасне та недоречне «реформування» конституційного ладу напередодні президентських виборів.

У демократичній державі правляча еліта визнає можливість приходу до влади опозиції, якщо такою буде воля виборців, у недемократичній — ні. Тому саме через поведінку української правлячої еліти політичний процес в Україні в основному — недемократичний (або мало демократичний). Але політичний лад загалом ще не можна назвати й авторитарним. Адже, по-перше, існує, діє і має значний авторитет у суспільстві опозиція. Вона ще має шанс прийти до влади всупереч волі владної еліти. По-друге, більшість недемократичних процедур ще не закріплені законодавчо. Вони існують лише де-факто і тому відносно легко можуть бути змінені іншими людьми, які узгодять політичний процес з формально існуючими нормами. Чи вони захочуть це зробити — складне питання, на яке коротко можна відповісти тільки так: що в кожному, не втраченому для демократії суспільстві, є люди і групи з різним світоглядом і різними інтересами. Якби демократія не відповідала сподіванням (і інтересам) значної частини людей, вона ніде не перемагала б.

Таким чином, Україна — одна з небагатьох посткомуністичних країн, що все ще залишається в стані перехідної невизначеності. Ця невизначеність означає й те, що демократія ще має шанс, який, проте, може бути втрачений уже цього року.

Що ж стосується спроб розхитати щільні заслони бюрократії на шляху в Україну демократії з боку європейської й світової громадськості, то, за її мірками, у нас і так усе гаразд. В українському парламенті представлено більше десятка політичних партій і блоків, близько 45% всіх депутатів зібрані в опозиційних фракціях, а президент обирається всенародно. Рівень демократії в нашій країні за цими

показниками відповідає рівню найрозвиненіших демократичних країн Європи й Північної Америки. Але демократії від цього більше не стає. Лише з'являються її нові назви й визначення. А до критеріїв демократизації країни підключаються суб'єктивні оцінки експертів, упевнених у тому, що вже краще їхньої демократії у світі немає.

За всіма соціологічними опитуваннями у своїй більшості народ підтримує демократію як ідеал та як перспективу для України. Однак значна його частина (близько 1/3) розуміє демократію просто як «владу для народу» (щоб уряд турбувався про простих людей) і недооцінює значення форм правління, не розуміє важливості дотримання усіх без винятку демократичних правил та процедур. Проте не варто применшувати демократичний потенціал українського народу. По-перше, для біднішої частини населення в усіх країнах (навіть у старих демократіях) демократичний лад більше асоціюється з ідеалом рівності, аніж свободи. По-друге, ми бачили, що наш народ — «здібний учень»: на виборах 2002 р. він уже не купився на дешеві політехнологічні трюки на зразок «Озимих» чи «Жінок за майбутнє» (не спрацювала навіть традиційна українська сентиментальність, на яку розраховували у другому випадку). По-третє, обнадіює бажання і в майбутньому обирати Президента держави всенародно (проти обрання його Верховною Радою висловлюється близько 80 ($\pm 2\%$) громадян, та намір прийти на вибори (понад 75% уже зараз — це дуже високий показник).

«Демократія — це влада народу, — пишуть американські політологи Т. Дай і Х. Цайглер, — але відповідальність за виживання демократії лежить на плечах еліт. Це іронія демократії: еліти повинні правити мудро, щоб демократія вижила». Кивати на народ, який ще не жив в умовах демократії — остання справа. Народ сприймає дійсність емпірично, на рівні соціальної психології. А еліта повинна навчитись сама і навчити народ надавати демократії перевагу раціонально.

Демократія неможлива без політичних партій, які, уособлюючи суспільні інтереси, виконують роль сполучної ланки між кожним окремим громадянином та державою. **Власне, політичні партії становлять основу політичного простору.** Тому в демократичному суспільстві усі органи державної влади формуються виключно за принципом партійного представництва. Відхилення від цих засад призводить до втрати як громадських свобод, так і демократії загалом — власне, до того, що відбувається в Україні.

Якщо поділити всі партії на два табори — прихильників демократії і авторитаризму — то можна стверджувати, що десь дві третини партій орієнтуються на авторитарні тенденції: і комуністи, і Партія регіонів, і Народний блок Литвина, і ПСПУ. Слово «демократія»

у програмах подібних партій, скоріше, є фантиком для виборців і для Заходу.

Як показують останні соціологічні дослідження, громадяни України не мають особливої довіри до політичних партій. Значна частина (за даними соціологів Центру Разумкова — майже 39%) не вважають багатопартійність в Україні необхідною. Проте практично ніхто з політологів не заперечує, що альтернативи розвитку політичної системи через розвиток політичних партій (як це відбулося в країнах, що ми називаємо демократичними) немає. Зрозуміло, що цю позицію — хто з переконання, хто «за посадою» — поділяє і партійна частина українського суспільства.

Після президентських виборів варто очікувати спроб зробити демократію більше «керованою», причому не залежно від того, хто стане Президентом України. Жодна з основних політичних сил (і опозиція, на жаль, тут не виняток) поки не продемонструвала прихильність принципу, сформульованого видатним діячем Великої французької революції Мірабо: «Я з Вами не згідний, але готовий віддати життя, щоб Ви могли вільно висловити свою думку». Проте справа навіть не в політичних розкладах. Тверда політична боротьба, коли немає однієї домінуючої сили, так ще в умовах зростання добробуту, інтенсифікує процеси структурування суспільства. Протистояння, що вилилися на вулиці Донецька й Львова, тільки слабкі провісники цих процесів. Структурування суспільства припускає впровадження більше рельєфного поділу за принципом «ми — вони». Залишається сподіватися, що паралельно кристалізуються структури горезвісного громадянського суспільства, які з українським спокоєм будуть проводити в життя принцип «ми + вони = демократія».

Політичні партії є посередниками між громадянським суспільством і державою, вони необхідні для демократії, що вимагає, щоб уряд ішов назустріч сподіванням народу і відстоював можливість участі громадян у формуванні суспільної волі. Внаслідок цього політичні партії забезпечують необхідний зв'язок між народом і представницькими механізмами влади. Саме через партії народ може критикувати владу і пред'являти до неї визначені вимоги.

Сучасна демократія і теоретиками, і практиками публічної політики уявляється фактично як демократія партійна. Більшість українських громадян цілком раціонально відкидають пов'язані з партіями демократичні цінності. Водночас дуже високо пошановуються практично в усіх соціальних групах такі демократичні цінності, як дотримання законів владою і громадянами, забезпечення прав громадян на недоторканність особи, на працю, її гідну оплату, на вільний

вибір місця проживання, на освіту, медичне обслуговування, на забезпечення високих екологічних стандартів довілля тощо. Такі пріоритети громадян здатні привести країну до авторитарного правління, але й зміцнити демократію, оскільки жодна демократія не в змозі стійко функціонувати без чітких процедур її реалізації, соціальної стабільності та стійкості політичного режиму.

Макс Вебер назвав політичні партії «дітьми демократії», але останнім часом у нових демократіях саме громадянське суспільство нагадує улюблену дитину міжнародних намагань у розбудові демократії. Громадянське суспільство почали сприймати як «джерело демократії», що насправді є романтичною і навіть дещо перебільшеною метафорою.

А. Дотерті — директор Програм для політичних партій Національного демократичного інституту міжнародних відносин (Вашингтон, США), колишній генеральний секретар ірландської партії Файн Гейл зазначає, що у нових демократіях політичні партії є або слабкими, персоналізованими та підконтрольними урядові, або надто корумпованими та незацікавленими у залученні підтримки суспільства. Серцевиною політичних криз є завжди проблемне становище політичних партій.

Політичні партії становлять наріжний камінь демократичного суспільства і виконують функцію, яка відрізняється від інших установ у демократії. У 1998 р. в «Журналі демократії» в статті «Необхідність політичних партій» Сеймор Мартін Ліпсет пише, що демократію в складному суспільстві можна визначити як політичну систему, що забезпечує нормальні конституційні можливості для зміни урядових чиновників, а також як соціальний механізм, за допомогою якого велика частина населення може впливати на прийняття основних рішень, обираючи претендентів на політичні посади — тобто, через політичні партії. Роль політичної партії — зібрати в одне ціле, а потім представити соціальні інтереси, таким чином забезпечуючи структурою політичну участь. Вони є підтримкою політичних лідерів, які, зрештою, починають розуміти свою роль в урядовому суспільстві. Крім того, партії конкурують та намагаються виграти вибори з метою керування державними установами.

Діяльність політичних партій у демократичних системах здійснюється постійно, але особливо їхня роль і значимість стає очевидною напередодні виборчого процесу. У демократичній системі прихід до влади здійснюється завдяки успіхові на виборах. Тому політичні партії намагаються досягти своїх стратегічних цілей через виборчий процес. Перемога на виборах надає політичній партії можливості керувати суспільством.

Проте, як зазначав у 2003 р. Ю. Костенко, ситуація мало в чому змінилася, «нинішній кількісний та якісний аналіз політичних сил в Україні однозначно засвідчує: «немає поки що такої партії» — партії, яка б могла претендувати в країні на роль правлячої. Навіть якщо залишити поза увагою такий суттєвий аспект, як кадрові потенції партій, а зупинитися лише на «математиці», то отримаємо картину: щоб заповнити від низу до верху всі щаблі української владної піраміди, самостійно проконтролювати виборчий процес, партія повинна налічувати 500 тисяч членів. А якщо зважити, що далеко не кожен з них «потягне» на міністра, мера чи депутата сільради, то отримаємо цифру, захмарну нині для українських партій⁶.

Українці не вірять в ефективність діяльності політичних партій і блоків. 51,8% респондентів хотіли би повернення мажоритарної виборчої системи на виборах до Верховної Ради і 55,2% підтримують цю систему як спосіб обрання депутатів місцевих рад. 18,3% респондентів підтримують змішану систему. Підтримка нині чинної пропорційної системи є вкрай низькою.

Концентрація влади залежить від різних чинників, зокрема від форми правління. Вплив партій на поділ влади в президентських республіках менший, ніж у країнах із парламентською чи парламентсько-президентською формою правління. Та незважаючи на те, що партійний вплив більш істотно виражений у державах із парламентською чи парламентсько-президентською формою правління, він простежується і в інших формах державного правління. Треба погодитися з думкою політолога М. Файнера, що «партії — це влада, що стоїть за кожним тронем. Якою б не була форма держави, партії керують завдяки тому, що в їхніх руках зосереджена енергія, що приводить в дію увесь механізм. Партії перестали бути невидимим урядом, вони стали не тільки видимим, а й визнаним суб'єктом правління в демократичних системах»⁷.

Яскравих, проривних ідей не спостерігається. Читання передвиборних програм — заняття нудне й стомлююче навіть для політолога. Що вже тоді говорити про простих виборців. Складається враження, що й самі партії приділяють програмним документам усе менше уваги. Варто констатувати, що якість передвиборчих програм з кожними виборами падає. Ще в середині й другій половині 90-х рр. до програм партій ставилися більш серйозно. Наприклад, в 1998 р. Партія реформи і порядок (сповідувала ліберальну ідеологію, своєрідний ринковий фундаменталізм) запропонувала нехай і кальковану з американських джерел, але все-таки досить нестандартну програму у формі контракту з виборцями. В 2002 р. нестандартною за формою й змістом була

передвиборча програма Команди Озимого Покоління. У 2006 р. цю традицію продовжила, мабуть, тільки партія «Віче». Взагалі цікава виявляється тенденція — більшу винахідливість і оригінальність в «утворенні програм» проявляють не фаворити виборів, а новачки, що не мають серйозних шансів на подолання виборчого бар'єра. Але як відомо, все це мало впливає на результат виборів. Оригінальність програмного продукту особливого відгуку у виборців не має — може бути просто тому, що подібного роду тексти показуються надто «зрозуміло».

Програми політичних партій, будучи документами, обмеженими певною кількістю знаків, визначених законодавством, не можуть бути настільки змістовними, щоби містити в собі розвинену, зрозумілу концепцію розвитку України. Вони містять у собі лише більш-менш загальні настанови щодо того, у якому напрямі та чи інша політична сила або ж блок бачать поступ держави. Відсутність у програмі того чи іншого меседжу не менш важлива, ніж присутність. Наприклад, в президентській виборчій програмі Віктора Ющенка не було жодного слова про членство України в НАТО.

Варто зазначити, що більшість суб'єктів виборчого процесу взагалі не є політичними партіями за своєю історією, традиціями та досвідом. Зокрема, що можна говорити про програмні настанови Партії регіонів, чи НСНУ, чи БЮТ?! Це не партії, а лише передвиборчі утворення, котрі не мають «кредитної історії» і ідеологію яких вкрай важко аналізувати. Отже, аналізувати програмні документи суб'єктів, які беруть участь у нинішніх парламентських виборах, є справою невдячною, проте можна в комплексі проаналізувати, наприклад, їхній імідж і зробити з цього певні висновки.

На сьогодні більш-менш політично обізнані громадяни ідентифікують партії не за програмами, а за їхнім місцем у соціальній структурі суспільства та впливом на власність. Зрозуміло, що вітчизняні соціал-демократи є правоцентристською політичною силою, соціалісти — лівоцентристи, «Наша Україна» як і Партія регіонів є більш ліберальними політичними силами, причому «Наша Україна» має швидше ліберально-демократичне забарвлення, на відміну від прихильників Віктора Януковича, що є консервативними лібералами. Блок Литвина — це поки що доволі невизначена політична сила, яка перебуває посередині між соціал-демократією і традиційним лібералізмом.

Проблема полягає не в тому, кого куди відносити, а в тому, що самі партійні структури не користуються принципом ідеології як наріжного каменя розбудови політичної системи. Натомість основну роль

відіграють корпоративні стосунки між людьми, які утворюють партію. Проте ці люди не є чистими носіями ідеології, адже відносно чистими носіями ідеології можуть бути максимум чоловік шість, які теж, у свою чергу, розумітимуть ідеологію кожен по-своєму. Партії орієнтуються більшою мірою на обличчя, на ситуацію, на власність, на фінансові ресурси, що реально впливають і дають можливість не просто прийти їм до влади, а створити щось на зразок закритого акціонерного товариства, де ключові політичні гравці домовлятимуться між собою.

Співвідношення кількості нездійснених обіцянок і якості реальних зобов'язань — це міра зрілості партії. Серед прохідних партій і блоків позитивний баланс на користь реалістичності — у половини.

У створенні коаліцій значимість передвиборчих програм не значна. Тут більшу роль відіграє політична риторика. Наприклад, той факт, що НСНУ, БЮТ і «Прп-пора» використовували риторику революційного Майдану й заявляли, що не будуть створювати коаліцію з Партією регіонів, обмежує поле для маневру — вони самі себе заганяють у політичну резервацію.

Вибір напряму розвитку України здійснить українська еліта без участі громадян, адже політичні партії не здатні вплинути на такі рішення, а інститут представництва пріоритетів громадян у парламенті майже не діє.

Проте як народ може реально контролювати владу, примусити її проводити реформи на користь більшості, коли від 82% до 87% населення протягом усіх 18 років незалежності не бере участі у жодних суспільних об'єднаннях? Тобто і далі живе за принципом «моя хата скраю». Щоб населення країни перетворилося на громадянське суспільство, люди повинні стати громадянами. Розраховувати ж на формування громадянськості при досить високому рівні деморалізованості суспільства, що фіксується багаторічними дослідженнями Інституту соціології НАН України, занайменше наївно.

Демократія в Україні утвердиться не після проголошення «влади народу», якої в жодній країні світу не існує, і не внаслідок формального забезпечення діяльності інститутів представницької демократії: виборного парламенту, багатопартійності, поділу влади тощо. Головною умовою для становлення демократичної системи правління в нашій державі є формування норм і правил (можливо, не кодифікованих у жодних документах) діяльності політиків, які жорстко вимагають орієнтації на «соціальне замовлення», тобто цінності, ідеали, інтереси й думки пересічних громадян під час прийняття політичних рішень. Для інтерпретації «соціального замовлення» громадянам та асоціаціям громадян завжди потрібні послуги професіоналів,

зокрема тих, що перебувають у політичних партіях. Тому партійна система є важливим елементом демократичної організації влади. І якщо українська багатопартійність насправді сприяє закріпленню влади бюрократії, то для розвитку демократії в Україні держава має тимчасово перестати підтримувати розвиток партійної системи й дати змогу політичним партіям завоювати довіру та підтримку громадян, своїх виборців, без державних пільг і привілеїв. Але, очевидно, ще важливіше для розвитку демократії в Україні — забезпечити сприятливі умови для громадянської самоорганізації й асоціювання, підвищення важливості структур громадянського суспільства в прийнятті й реалізації політичних і державних рішень.

¹ Ворона В. Українське суспільство від «реального соціалізму» до демократії «західного типу» //Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. — К., 2007. — С. 6.

² <http://www.president.gov.ua/news/13362.html>

³ <http://www.president.gov.ua/news/13362.html>

⁴ Там само. — С. 7.

⁵ Бекешкіна І. Динаміка оцінок населенням стану демократії в Україні (2004–2007) //Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. — С. 25–26.

⁶ Костенко Ю. Партійний президент може з'явитися в Україні в 2008 році // Дзеркало тижня. — 2003. — 27 вересня — 3 жовтня.

⁷ Finer H. Theory and Practice of Modern Government. — Chicago, 1988. — P. 46.